
*Д.О. Квятковський,
кандидат філософських наук,
асистент Одеського національного політехнічного університету*

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІ МОТИВИ ФІЛОСОФІЇ В.СТУСА

Шлях до подолання важкої духовної кризи, в якій сьогодні перебуває наше суспільство, полягає в самопізнанні нації через усвідомлення місця і ролі людини в суспільстві, її соціальної укоріненості та діалектичної духовної сутності. Саме тому екзистенціалізм, персоналізм та “філософія серця”, які зосереджені на осмисленні питань людини, були і лишаються провідними теоретико-методологічними позиціями, що визначають українську філософську традицію. Вона має славетних і загальновідомих українських представників: М.Гоголя, П.Куліша, Г.Сковороду, І.Франка, П.Юркевича та ін. Екзистенційні мотиви простежуються у творчості ще одного видатного українського мислителя – В.Стуса, ім’я якого донедавна було мало відомим суспільній думці. Лише в 90-х роках ХХ ст. з’явилися в масовій пресі публікації поета, було видано повне зібрання творів. Великий літературознавчий і лінгвістичний аналіз, здійснений у працях М.Жулинського, Г.Віват, О.Росінської, Ю.Бедрика, Н.Кривки, Ю.Башкирової, О.Рарицького, В.Мельник-Андрущук, Д.Данильчука дав можливість розкрити художні прийоми й особливості лірики Стуса, виявити провідні мотиви його творчості. Однак поезія В.Стуса цікава і своїм філософським екзистенціальним підтекстом.

На жаль, на сьогодні майже відсутні спеціальні дослідження, присвячені осмисленню саме філософії українського поета на відміну від його поетичної творчості. Тому проблема визначення філософських основ творчості В.Стуса надзвичайно актуальна. Розглянемо екзистенціальні аспекти філософської концепції Василя Стуса, проаналізуємо символічні й соціальні поглядів мислителя щодо проблеми людини в суспільстві.

Філософське значення творчості В.Стуса полягає в тому, що він запропонував унікальну філософську концепцію просторово-

часової структури буття. Вона базується на екзистенціальному тлумаченні онтології миру, прив'язуючи всі категорії простору й часу до духовного світу людини. Мир і людське “Я” в поезії В.Стуса сприймаються як дві автономні, самостійні, незалежні одна від одної сутності. Щодо людини, за Стусом, світ може бути:

- 1) ворожою гнітючою волюнтаристичною чинністю;
- 2) далекою об'єктивною реальністю, в якій людина змушена самовідчужуватися;
- 3) абсурдним, безглуздим сущим, непідвласним ніяким раціональним законам;
- 4) милостивим, що очищає, що приносить щастя й задоволення логосом.

Усі названі вияви реальності взаємопоєднані; вони виявляються одне в одному. За аналогією з багаторівністю світобудови, поет часто акцентує образи доріг та їхнього перехрестя. На них здійснюється свідомий вибір людиною свого життєвого шляху, подолання граничності життєствердження. Самовизначення на порозі екзистенціального вільного вибору – один із найтипівіших станів ліричного суб'єкта в поезії В.Стуса.

Однієї з домінуючих проблем у В.Стуса є проблема людської волі й вибору. Екзистенціальність волі в поезії Стуса полягає в тому, що проблема вибору спричиняє переживання людиною граничної ситуації, в якій відбувається “зняття” відчуження від соціуму. У цій ситуації навіть природа стає носієм образу суб'єктивного характеру, сповнюючись ліричними переживаннями автора, а сюжет твору набуває динамічного характеру “внутрішнього руху”.

Екзистенціалізм В.Стуса яскраво виявляється в розумінні ним абсурдності подій, які вважаються буденною нормою. Цим актуалізується соціально-філософська дилема побуту-події. У віршах Стуса основні переживання ліричного героя проявляються щодо події, яка дає загострене відчуття принципової протилежності об'єктивного й суб'єктивного світів:

“На однакові квадрати
поділили білий світ.
Рівно право всім страждати
і один терпіти гніт” [2, 41].

Час набуває у Стуса сакральної природи, що дає змогу висунути припущення про релігійну підставу екзистенціальної філософії поета. У межах часу екзистенціально-саморефлексує людина здатна перебороти кінцеві межі свого життя, вийти з життєвих меж у простір біблійного часу Творіння і Судного дня, символічно позначеного образом перетинання часових напрямів. Особистість перебуває у точці цього перетинання в момент свого самоусвідомлення як унікаму, творця свого персонального “життєвого” миру. Здається, що Стус все-таки перетинає і цю лінію свідомості і йде далі, де перед ним вже знаходиться Космос, який поєднає земне життя з вічним, де поруч стоять Життя і Смерть. Тому категорія “вічності” набуває у В.Стуса статус критерію істини, єдиного можливого виміру сутності буття й існування часу. Вічність, що перебуває в опозиції до небуття, смерті, “німоти”, виступає в мислителя позитивним началом. Вічність, пов’язана з божественною благодаттю, жертовністю, соборністю і прощенням, дає людині підстави вірити, що її спроби піднятися над побутом, що затягує, й абсурдністю соціальної повсякденності не є даремними.

Першовитоки людської індивідуальності В.Стус знаходить в образах матері, вогню й неба.

Образ матері як берегині людського роду В.Стус пов’язує з вічністю, оскільки морально-етичні якості, властиві матері, не підвладні часу, політичним колізіям, соціальним приписанням, економічним змінам, культурним парадигмам. Поет розкриває материнський унікум – незмінно лишатися собою в будь-яких життєвих ситуаціях. Автор усвідомлює її неземний подвиг – акумулювати в собі внутрішній світ і подвоїти його в нащадках. Шлях матері невіддільний від синівської дороги.

Вогонь у поезії Стуса виступає алегоричним символом вічності життя нації. М.Коцюбинська відзначає, що образ високого вогню для поета символізує мотиви соборності й жертовності України [5]. Вогонь володіє катарсисною силою, що очищає, і набуває релігійного відтінку внаслідок існування язичницького культу неба із силами сонця (бог Хорс) і блискавки (бог Перун) у давніх українців. Без сонця неможливе життя на Землі. Вгасання вогню означає втрату корінних духовних основ з нашими предками, втрату національного духу. Запалювання свічок належить до найпо-

ширеніших християнських обрядів і стає у соціальній філософії Стуса символом надії, порятунку, праведного шляху, високих духовних сподівань, опромінюючи світлом душу людини. Щодо цього С.Саржевський писав, що В.Стус – єдиний український мислитель, в якого свіча є безпосереднім об’єктом філософської рефлексії, а не лише художніми символічними прийомами [6]. Свіча Стуса символізує праведний шлях людини, самоочищення людської душі через її вогонь. Вона уособлює несхитність, віру в досяжність мети. Свічка, запалена в стражданнях, стоїть на сторожі внутрішньої єдності поета. Її вогник стверджує монолітну силу енергії у собі. Цей образ засвідчує пошук Стусом нових форм вираження авторської свідомості.

У філософській ліриці Стуса небо також виступає етичним символом високих дум, прагнень і надій особистості. Небо – образ добра, надії, справедливості, правди, джерело божественної благодаті, і тому все, що пов’язане з небом, несе благодать. Так, веселка в поезії мислителя означає переддень світлого майбутнього, а зоря – нову надію на щастя, любов, добро. Поет любив дивитися на небо й одночасно зливався з ним воедино, тому що через його височінь можна було думками перенестися на рідну Україну, до свого народу.

Чимало аспектів соціальної філософії В.Стуса є релігійними. Щодо цього О.Рарицький твердить: “Духовність Стуса тісно пов’язана з вірою в божественний початок” [7, 62]. У.Пелех також вважає, що “духовний світ Стуса нерозривно пов’язаний з релігійними і національними нервами його життя. Він не відчував себе без Бога й України” [8, 5].

Релігійно-профетичні мотиви філософії В.Стуса спроектовані на особистісні і загальнонаціональні аспекти. І хоча український дослідник В.Неділько відзначає, що ідея Бога як виразника людського достоїнства, совісті, добра й справедливості у видатного українського мислителя є провідною й пріоритетною [9], у Стусовій поезії ми не завжди бачимо Бога, що дарує любов, добро, прощення. Іноді Бог у В.Стуса несправедливий, злий і мстивий, “постав, як лютий бич і можновладця” [1, 29]. М.Коцюбинська відзначає, що Бог у В.Стуса далекий від традиційної канонічної церковної атрибутики і є, скоріше, естетичною категорією, що виражає красу

й велич духу [5]. Із цим ствердженням не згодна Л.Волянська, яка вважає, що Бог для В.Стуса — це любов, милосердя, всепрощення [10]. Інший український дослідник, Я.Мельник, висловлюється щодо цього так: “Стус чи ледве не вперше в українській культурі демонструє буддистське світовідчуття, таке не характерне для українсько-християнського сприйняття Бога як утішника, захисника, що перебуває ззовні (на небесах). Це не традиційний християнський щиросердечний бог-я, це дух, що “одміняє душу”...” [11, 158]. Можна сказати, що у Стуса благодать Божа була всередині, в його серці, в його дусі, і як наслідок — у його віршах. Жити в злагоді з самим собою, в гармонії із своєю душею — ось по-справжньому частя поета, сенс життя.

Відзначимо, що, незалежно від розбіжностей дослідників творчості великого українського поета і мислителя, використовуваним ним мотиви месіанства і біблійної символіки: хреста, перста Господнього, жагучого шляху, душі, предтечі та ін., часом здобувають містичне сюрреалістичне вираження сну й ілюзорних фантазматичних бачень. Саме в таких станах поет міг зреалізуватися у тому середовищі, яке насправді було йому недоступне з волі обставин. Те, що неможливо здійснити в буденному житті, Стус вершить у спогадах та снах. Так поет шукає самозаспокоєння, звіряється зі своїми думками, компенсує неможливість спілкування з родиною і близькими.

Поетичне покликання й екзистенціальна натура В.Стуса визначили символічно-образний метод вираження ним своєї філософії. Екзистенціалізм В.Стуса, глибина його філософського мислення яскраво виражаються в концептуальних багатозначних символах, якими насичена його поезія. Основними серед них є числові символи: одиниця, двійка, трійка, четвірка, сто.

Одиниця символічно виражає людське єднання, екзистенціальну відчуженість особистості в об’єктивному світі. Самітність, за Стусом, є не лише внутрішнім душевним станом, а й субстратом, який самозаповнюється всією розмаїтістю людських переживань, глибин рефлексивного світовідчуття. Самітність — це Всесвіт, макрокосмос, яким поет “самособоюнаповнюється”.

Двійка позначає антиномічність сутності індивіда, подвійність його природи, вимушений дуалізм життєствердження в чужому

для людини світі. Рідше двійка символічно виражає в поезії Стуса його онтологічні погляди на світ у цілому. Цей світ для нього виступає бінарною системою, яка поєднує у собі діалектичні протилежності, протилежності і протистояння сушого.

Символ трійки менше за інші використовується в ліриці поета, експлікуючи його погляди про троїчність, тріадну сутність світобудови, які цілком співвідносяться з християнськими уявленнями про триєдність.

Найбільш екзистенціально насиченим у філософських поглядах Стуса є багатозначний символ четвірки (наприклад, поет позначав ним дитинство, юність, зрілість і старість; ранок, день, вечір і ніч; весна, літо, зима й осінь; чотири “сторони світу” тощо). Дослідник Стусової поезії О.Росінська відзначає, що “число “чотири” набуває в творах В.Стуса виразного символічного екзистенційного забарвлення” [12]. Четвірка в поета виражає людську статичність, непорушність, безвихідь у бутті і є складового образу квадрата, під яким мислитель має на увазі обмеженість, завершеність просторової структури світу, закритий, замкнутий простір. Зауважимо, що В.Стус у своїх ліричних творах виразно протиставляє образи “квадрата” і “кола” (незамкнутості, відкритості, волі) як діалектичних сутнісних протилежностей.

Особливе місце у філософській системі В.Стуса посідає число “сто”, що є для нього головним мірилом демаркації внутрішнього й зовнішнього світів. Під ним він розуміє щось єдине, конкретне, відособлене в буттєвій системі світу. Так, людина відчуває свою цілісність, єдиність, унікальність у навколишній об’єктивній реальності, виражає бажання захистити себе, зберегти свою автентичність. Буття в контексті символу “сто” визначається як подвійна втрата особистості – себе й почуття реальності миру. Значення поле сто осмислюється як ситуація випробування людини, екзистенціальний вибір, втілення долі, фатуму. В результаті число “сто” стає своєрідним синкретичним символом граничності світу, за допомогою якого особистість самовизначає не лише свій внутрішній світ, а й сприйняття просторово-часової структури зовнішнього світу.

В.Стус вважав для себе найкращим взірцем, гідним наслідування, особистість Г.Сковороди, його людинолюбність, незалеж-

ність поглядів і життєвого шляху. Як і Скворода, він прагнув досягти внутрішньої свободи, йшов шляхом самопізнання та самовдосконалення. Український вчений К.Дзюба переконаний, що “початковий настрій його трагічного світосприйняття, може, йшов не стільки від світоглядних переконань (як, скажемо, у митців екзистенціалістського штибу), скільки від висоти етичного ідеалу та від етичної непоступливості, – але потім був підсилений інтересом до екзистенціалістської філософії, в якій поет знаходив дещо споріднене з власним світопочуванням” [13, 8]. Особливість унікального екзистенційного світосприйняття В.Стуса полягає в тому, що поет і філософ жив у тоталізованому суспільстві. Але саме пізнання мислителем страшної дійсності вигостило його талант, сприяло народженню лірики, насиченої витонченою самобутньою філософією.

Життєвий шлях поета коливається між щирого бажання своїм талантом служити своєму народу, Україні до найгостріших переживань, відчуття безпорадності і самотності, неспокою та незадоволення тим, що відбувається у навколишньому чужому світі. Наряду з трагічним сприйняттям навколишньої дійсності, в якій немає місця творчому духу, індивідуальному обличчю, національному самоусвідомленню, Стус гостро відчуває метафізичну тягу до одвічних цінностей, правдивого слова, людської гідності. Це зумовлює унікальність соціальної філософії українського мислителя – взаємозв’язок трагічного світоглядного неприйняття навколишньої морально-спотвореної соціальної дійсності та гуманістичну орієнтацію на особистість, природу, суспільство, націю у їх загальнолюдських вимірах.

Так, духовний світ збірок поезій “Зимові дерева”, “Веселий цвинтар”, “Час творчості”, “Палімпсест”, його перекладів Гете, Рільке, Кестнера, Кіплінга, Рембо, Унгаретті, Цветаєвої свідчать про постійне намагання вирішити найважливіші соціальні проблеми життя і смерті, свободи і відповідальності, щастя і печалі, самореалізації людей.

Роздуми про філософію поета дають змогу зрозуміти, що, перебуваючи в процесі складної внутрішньої боротьби, В.Стус шукає шляхи подолання самотності, під якою має на увазі протистояння злу, яке породила система. Кожна його думка на зламі людських

можливостей. У філософському осмисленні дійсності Стус звертається до подолання міжлюдської відчуженості, завмерлості, однобокості у духовної трансценденції за межі тоталітарного, матеріального світу. Певною мірою відчувається близькість до головних екзистенціалів, що визначаються у філософії Сковороди: відчай, гріх, любов, самотність. Звичайно, у Сковороди філософія життя більш оптимістична. Різні епохи, соціальна умови, в яких існували два філософи, визначили і різні шляхи подолання проблем екзистенціалізму. Але з усією упевненістю можна констатувати, що межева Стусова філософія із символічним відтінком виводить екзистенціалізм на новий виток світового розвитку.

Отже, доходимо висновку, що поетичні ідеї й мотиви Стуса глибоко пронизані екзистенціально-символічним змістом, що, швидше за все, зумовлено екзистенціальним сприйняттям самого автора. У багатьох аспектах ліричний герой В.Стуса за допомогою “само-собою-сповнення” репрезентує духовний світ свого творця, і тому можна твердити, що екзистенціальний світогляд детермінував філософсько-поетичну творчість поета. Це дає змогу говорити про повноцінний метафізичний потенціал творів Стуса, самодостатності його як оригінального філософа.

В основі філософської концепції мислителя – диз’юнкція світу й людини, екзистенціальну сутність якої він інтерпретував залежно від гармонійного залучення до основних значеннєвих осьових центрів у буттєвому світі й самій людині – Богу, вічності, природі, материнству, вогню, небу, волі, граничності, події. У філософії соціуму В.Стус надавав перевагу духовно-культурному відродженню нації, формуванню вільної самосвідомості національного духу.

На нашу думку, метафізичний рівень інтерпретації творів В.Стуса дасть можливість найповніше осмислити їх на більш глибокому теоретичному рівні, відобразивши неповторну етичну й естетичну своєрідність мислення та світосприйняття видатного українського поета.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Василь Стус*. Твори в чотирьох томах і шести книгах. – Львів, 1994. – Т. 1: кн. 2.
2. *Василь Стус*. Твори в чотирьох томах і шести книгах. – Т. 3: кн. 1.
3. *Віват Г.І.* Художні особливості та провідні мотиви поетичної творчості Василя Стуса. – Одеса, 2003.
4. *Гундорова Т.* Феномен Стусового “жертвослова” // Стус як текст. – Мельбурн, 1992.
5. *Коцюбинська М.Х.* Поет // *Василь Стус*. Твори в чотирьох томах і шести книгах. – Т. 1: кн. 1.
6. *Саржевський С.* Практика духовного тривання і прориву в поезії Василя Стуса // Стус як текст.
7. *Рарицький О.* “Палімпсести” Василя Стуса: духовна домінанта // Слово й година. – 1999. – № 12.
8. *Пелех У.* Василь Стус – шукач калини в духовному світі народу // Нові дні. – 1986. – № 435–436.
9. *Неділько В.Я.* Василь Стус. Доля, життя, поезія // Українська мова і літературі в школі. – 1992. – № 2.
10. *Волянська Л.* “Прощай, Україно, моя Україно, чужа Україно, навіки прощай!” // Василь Стус у житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників. – Балтімор-Торонто, 1987.
11. *Мельник Я.* “В мені вже народжується Бог” // Вітчизна. – 1990. – № 10.
12. *Росінська О.А.* Екзистенційна природа символіки в поезії В.Стуса: дис. ... канд. філол. наук. – Донецьк, 2007.
13. *Дзюба І.* Свіча у кам’яній пітьми // *Стус В.* Палімпсест: Вибране. – К., 2003.

Квятковський Д.О. Екзистенціальні мотиви філософії В.Стуса.

У роботі вивчаються малодосліджені у вітчизняній філософії екзистенціально-філософські аспекти творчості В.Стуса. Виявлена дуалістичність поглядів стосовно світу і людини та розкриті символічні мотиви філософської концепції українського самобутнього мислителя.

Ключові слова: екзистенціалізм, само-собою-сповнення, свобода, самовизначення, боротьба, людина, дуалізм.

Квятковский Д.О. Экзистенциальные мотивы философии В.Стуса.

В работе изучаются малоисследованные в отечественной философии экзистенциально-философские аспекты творчества В.Стуса. Выявлена дуалистичность взглядов относительно мира и человека и раскрыты символические мотивы философской концепции украинского самобытного философа.

Ключевые слова: экзистенциализм, само-собою-наполнение, свобода, самоопределение, борьба, человек, дуализм.

Kvyatkovsky D. Existential motives of philosophy of V.Stusa.

In work existential-philosophical aspects of creativity of V.Stusa scantily studied in native philosophy are studied. It is revealed duality sights concerning the world and the person and symbolical motives of the philosophical concept of the Ukrainian original philosopher are opened.

Key words: existentialism, freedom, self-determination, struggle, the person, dualism.